

Омаров Ф.Қ., Базылхан Н.

**Шығыс Қазақстан облысы
Қабырғаталдан жаңадан
табылған көне түрік бітік
жазулы ескерткіш туралы
(алғашқы талдау)**

Мақалада биылғы жылы Алтай археологиялық экспедициясының Шығыс Қазақстан облысындағы зерттеулері нәтижесінде 2012 жылы кездейсоқ жағдайда табылған тастағы көне түрік жазуының құпиясы ғалымдар тарапынан оқылып, алғашқы талдау қорытындылары баяндалады. 8 таңба-әріптен тұратын жазу транскрипциясы: Er atım Тауған š?, ал қазақшасы: Ер (батыр) атым Тауған ш ? Таңба-графикалық ерекшелігі Талас ескерткіштеріне жақын. Бұл көне жәдігер Он ок, Түргеш дәуіріне жатады, VIII-IX ғасырлармен мерзімделеді.

Түйін сөздер: түрік, бітік жазуы, мәтін, тас, Шығыс Қазақстан, транскрипция.

Omarov G.K., Bazyllhan N.

**Newly found ancient Turkic
inscription on the stone from the
area Kaburgatsk East Kazakhstan
region (preliminary reading)**

The article examines and gives the preliminary analysis of newly discovered ancient Turkic writing, which was discovered by local resident during the archeological expeditions in 2012 in East Kazakhstan region. The text of transcription consist of 8 symbols; the rough translation from the ancient Turkic is: Er atım Тауған š? – My heroic name Tagran u? The preliminary analysis suggests that the inscription refers to the On ok period, Türgesh era of VIII-IX centuries. Tamga-sign graphics are presumably close to those of Talas monuments.

Key words: turkic, runic writing, text, stone, East Kazakhstan, transcription.

Омаров Г.К., Базилхан Н.

**Новонайденная
древнетюркская надпись
на камне из местности
Кабырғатал Восточно-
Казахстанской области
(предварительное чтение)**

В данной статье авторами рассматривается новая находка древнетюркской письменности, которая была обнаружена местным жителем в 2012 г. во время археологических исследований в Восточно-Казахстанской области. Даются предварительные результаты анализа текста. Текст транскрипции состоит из 8 букв, перевод на древнетюркском: Er atım Тауған š? – Мое героическое имя Тауған ш ? По предварительным исследованиям надпись относится к периоду Он ок, тюргешской эпохи (VIII-IX вв.). Тамга-знаки графически близки с таласскими памятниками.

Ключевые слова: тюрк, руническая письменность, текст, камень, Восточный Казахстан, транскрипция.

**ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН
ОБЛЫСЫ
ҚАБЫРҒАТАЛДАН
ЖАҢАДАН ТАБЫЛҒАН
КӨНЕ ТҮРІК БІТІК
ЖАЗУЛЫ ЕСКЕРТКІШ
ТУРАЛЫ
(алғашқы талдау*)**

Көне түрік бітік [1] жазулы ескерткіштер Еуразия кеңістігінде молынан кездеседі [2]. Бұл көне түріктердің жазба мәдениеті сонау VI-IX ғасырларда кеңінен қолданғанының айқын дәлелдері. Орталық Азияда, оның ішінде қазіргі Қазақстан территориясында 1985-2008 жылдар аралығында көне түрік жазулы (көне түрік дәуірінің 3 айнадағы 3 мәтіні, тас құралда 1 мәтін, жартастағы 1 мәтін) 5 ескерткіш табылған болатын [3; 4]. Ал, 2009-2012 жылдары аралығында жүргізілген археологиялық экспедициялар барысында жаңадан тағы да 5 ескерткіш табылып отыр [4]. Атап айтсақ: Үржар, Ертіс, Елек өзендері бойынан табылған қола айналар, Тараз тас құралы, Қойтүбек (Марқакөл), Таңбалы тас, Ақтерек, Құлжабасы, Кемер, Қотыр, Баянжүрек жартастарындағы мәтіндер бар.

Осы ретте Шығыс Қазақстан облысынан 2015 жылы жаңадан анықталыған тастағы мәтін туралы өзіміздің алғашқы зерттеулерімізді ұсынып отырмыз. Ол кішігірім құрал іспетті сынық тасты 2012 жылы Шығыс Қазақстан облысы Күршім ауданы Ақбұлақ ауылдық округіне қарасты Қабырғатал фермасы төңірегінен аталмыш шаруа қожалық иесі, Қашқынбаев Асқар Бидахметұлы (1961 жылы туған) алғаш тауып алған екен (1-сурет). Аталмыш қара түсті (гранит) тасты 2015 жылы ауданға ғылыми зерттеу жұмыстарымен барған Алтай археологиялық экспедициясының жетекшісі Ғани Қалиханұлы Омаровқа тапсырған.

Қабырғатал фермасы Боран – Күршім тас жолынан солтүстік-батыс бағытта 4 шақырым, Теріскей Бөкенбай ауылынан оңтүстік-шығысқа 13 шақырым жерде орналасқан. Бұл жерде қола дәуірінен бастап түркі кезеңіне дейінгі археологиялық ескерткіштер шағын ауданда шоғырлана орналасқан. Олардың бірнешеуіне биылғы жылы қазба жұмыстары жүргізілді.

Тастың табылған жері: N 48° 20' 17,9» E 084° 33' 36,8», теңіз деңгейінен алғандағы биіктігі 600 м. Бұл жер жоғарыда атап

* Мақала 1038/ГФ4 «Оңтүстік-Батыс Алтайдың ежелгі және ортағасыр көшпелілері: пәнаралық зерттеу» атты ҚР БЖҒМ Ғылым комитеті гранты аясында орындалды.

өткен Қойтүбек ескерткішінен 60-70 шақырым жерде. Екеуі де Алтай тауларының оңтүстік бөктерінде.

Сақталып қалған сынық тастың өңделінген бетінде 8 таңба-әріп үшкір затпен қашалған. Таңба-әріптер екі қатарда бейнеленген. Бірінші қатарда 7 таңба, екінші қатарда 1 ғана таңба байқалады. Сақталуы жақсы, таңбалар айқын көрінеді. Бірінші қатардағы таңбалар ұзына бойы 8 см болатын жолаққа түзу сызық бойымен орналасқан. Осы қатардағы бір таңба қайталанады. Қара тастың бергі беті арнайы таңбалау, жазу түсіру үшін тегістеліп, қашалғаны аңғарылады, арғы бетінде қандай да бір жазу мәтін жоқ. Тастың қырлары кедір-бұдырлы, адам қолына ұстағанға ыңғайлы етіп істелген. Біздің жорамал бойынша таңбалы тас бастапқы кезде еңбек құралы ретінде пайдаланылған болуы мүмкін. Өкінішті сол, тастың екінші бөлігін табу мүмкін болмады. Көне түрік мәтінді тастың екінші жартысын табу, ғалымдардың жазуды толық оқуына ықпал ететіні анық. Сынық тастың жалпы көлемі 11,1 см x 8,6-9,9 см x 1,5-2 см.

Шығыс Қазақстан облысы Қабырғаталдан табылған көне түрік бітік жазулы мәтіннің оқылуы:

Мәтін транскрипциясы: **Er atım Tayran š?**

Қазақшасы: **Ер (батыр) атым Тағран ш ? (2-сурет).**

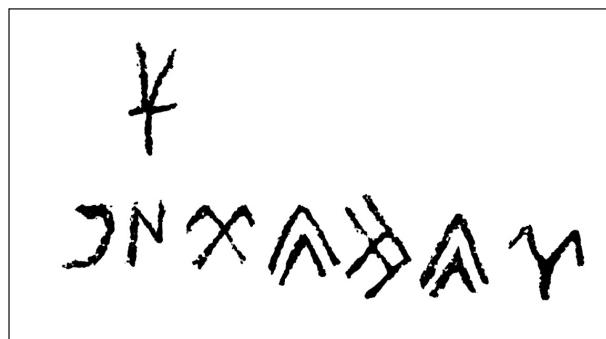
Осы тастың мәтініне ұқсас «ер атым...» деген тұрақты қолданыс түрік дәуірінде кеңінен таралған, ондай жазулар Қазақстан, Моңғолия, Қырғызстан, Тыва, Хакасия және басқа аумақтарда молынан кездеседі.

Ал осы жолдағы көне түрік батырдың есімі **tayun // atay** деп оқылу мүмкіндігі болғанымен, оның есімін қашап таңбалағанда Талас көне түрік бітік ескерткіштерінде жиі кездесетін ᠖ (ғ), ᠦ (ө, ү) және ᠣ (р), ᠠ (қ) таңбаларын өзара алмастырып қолданатындығы байқалады.

Сөйтіп, Шығыс Қазақстан облысы Күршім ауданы Ақбұлақ ауылдық округіне қарасты Қабырғатал фермасы төңірегінде табылған аталмыш тастағы мәтін көне түріктердің киелі мекені – Алтай тауының оңтүстік-батыс бөлігінен табылуы табиғи заңдылық. Бұл тастағы көне түрік мәтінінің таңба-графикалық ерекшелігі Талас ескерткіштеріне жақын. Сондықтан аталмыш тастағы мәтіннің хронологиясы Он оқ, Түргеш (VIII-IX ғасырларға) дәуіріне қатысты болуы әбден ықтимал.

1-сурет – Көне түрік бітік жазулы мәтіннің фотосуреті (Ғ.Қ. Омаров, Н. Базылхан, 2015 ж.)

2-сурет – Көне түрік бітік жазулы мәтіннің сызбасы (Н. Базылхан, 2015 ж.)

Әдебиеттер

- 1 Базылхан Н. Древнетюркская битик, фоно-морфемная структура письменности и проблемы интерпретации текстов // Тувинский институт гуманитарных исследований «письменное наследия тюрков». Международный симпозиум, посвященный 110-летию дешифровки орхон-енисейской письменности и 100 летию выхода в свет труда Н.Ф. Катанова «Опыт исследование урянхайского языка» 14-17 октября 2003 г. Тезисы. – Кызыл. 2003. – С. 31-35.
- 2 Кызласов И.Л. Рунические письменности Евразийских степей. – Москва: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1994. – 327 с.: илл.
- 3 Базылхан Н. Көне түрік бітіктастары мен ескерткіштері (Орхон, Енисей, Талас) // Серия «Қазақстан тарихы туралы түркі деректемелері». – II том. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005. – 252+144-б жапсырма.
- 4 Базылхан Н. Древнетюркские письменные памятники Казахстана // Түркология. – №5-6 (37-38), қыркүйек-желтоқсан. – Түркістан, 2008. – С. 117-122.
- 5 Кызласов И.Л. Прочтение рунической надписи урочища Актерек // Роль кочевников в формировании культурного наследия Казахстана. Научные чтения Н.Э. Масанова: Сб. мат-лов междунауч. конф. – Алматы: Print-S, 2010. – С. 345-346 (544 с.+ 42 с. илл.).
- 6 Рогожинский А.Е. Новые находки памятников древнетюркской эпиграфики и монументального искусства на юге и востоке Казахстана // Роль кочевников в формировании культурного наследия Казахстана. Научные чтения Н.Э. Масанова: Сб. мат-лов междунауч. конф. – Алматы: Print-S, 2010. – 333 с. (544 с.+ 42 с. илл.).
- 7 Рогожинский А.Е., Кызласов И.Л. Древнетюркская руническая надпись из урочища Тамгалы (Семиречье) // Краткие сообщения института археологии РАН. Публикации и полевые исследования. – М. – Вып. 216. – 2004. – С. 41-46.
- 8 Базылхан Н., Железняков Б.А., Хермани Л., Жамбулатов К. Находка памятника древнетюркской письменности в горах Кульжабасы (предварительное чтение) // V халықаралық түркология конгресі: мәдени ықпалдастық және өркениеттер бірлігі» баяндамалар жинағы. – Түркістан: Қ.А. Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті, 2013. – С. 664-669.
- 9 Самашев З. Жетісу жартастары. Баян-жүрек: Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының Астана қаласындағы баспа тобы. – Астана, 2012. – 240 б.
- 10 Смагулов Е.А. Продолжение исследования стратиграфии древнего Саурана // Мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша 2008 жылғы Археологиялық зерттеулер жайлы есеп. – Алматы, 2009. – Б. 204-209.

References

- 1 Bazylyhan N. Drevnetyurkskaya bitik, fono-morfemnaya struktura pis'mennosti i problemy interpretacii tekstov // Tuvinskij institut gumanitarnyh issledovanij «pis'mennoe naslediya tyurkov». Mezhdunarodnyj simpozium, posvyashchennyj 110-letiyu de-shifrovki orhono-enisejskoj pis'mennosti i 100 letiyu vyhoda v svet truda N.F. Katanova «Opyt issledovanie uryanhajskogo yazyka» 14-17 oktyabrya 2003 g. Tezisy. – Kyzyl. 2003. – S. 31-35.
- 2 Kyzlasov I.L. Runicheskie pis'mennosti Evrazijskih stepej. – Moskva: Izdatel'skaya firma «Vostochnaya literatura» RAN, 1994. – 327 s.: ill.
- 3 Bazylyhan N. Ko'ne tu'rik bitiktastari' men eskertkishteri (Orhon, Eni'sey, Talas) // Seri'ya «Qazaqstan tari'hi' twrali' tu'rki derektmelerii». – II tom. – Almati': Dayk-Press, 2005. – 252+144-b japsi'rma.
- 4 Bazylyhan N. Drevnetyurkskie pis'mennye pamyatniki Kazahstana // Tyrkologiya. – №5-6 (37-38), qi'rku'yek-jeltoqsan. – Tu'rkistan, 2008. – S. 117-122.
- 5 Kyzlasov I.L. Prochtenie runicheskoy nadpisi urochishcha Akterek // Rol' nomadov v formirovanii kul'turnogo naslediya Kazahstana. Nauchnye chteniya N.EH. Masanova: Sb. mat-lov mezhd. nauch. konf. – Almaty: Print-S, 2010. – S. 345-346 (544 s.+ 42 s. ill.).
- 6 Rogozhinskij A.E. Novye nahodki pamyatnikov drevnetyurkskoj ehpiigrafiki i monumental'nogo iskusstva na yuge i vostoке Kazahstana // Rol' nomadov v formirovanii kul'turnogo nasleidiya Kazahstana. Nauchnye chteniya N.EH. Masanova: Sb. mat-lov mezhd. nauch. konf.– Almaty: Print-S, 2010. – 333 s. (544 s.+ 42 s. ill.).
- 7 Rogozhinskij A.E., Kyzlasov I.L. Drevnetyurkskaya runicheskaya nadpis' iz urochishcha Tamgaly (Semirech'e) // Kратkie soobshcheniya instituta arheologii RAN. Publikacii i polevyje issledovaniya. – M. – Vyp. 216. – 2004. – S. 41-46.
- 8 Bazylyhan N., ZHeleznyakov B.A., Hermani L., ZHambulatov K. Nahodka pamyatnika drevnetyurkskoj pis'mennosti v gorah Kul'zhabasy (predvaritel'noe chtenie) // V hali'qarali'q tu'rkologi'ya kongresi: ma'deni' i'qpaldasti'q ja'ne o'rkeni'etter birligi» bayandamalar ji'naghi'. – Tu'rkistan: Q.A. Yasawi' ati'ndaghi' hali'qarali'q qazaq-tu'rik wni'versi'teti, 2013.– S. 664-669.
- 9 Samashev Z. Jetisw jartas swretteri. Bayan-ju'rek: A'.H. Marghulan ati'ndaghi' Arheologi'ya i'nsti'twti'ni'ng Astana qalasi'ndaghi' baspa tobi'. – Astana, 2012. – 240 b.
- 10 Smagulov E.A. Prodolzhenie issledovaniya stratigrafii drevnego Saurana // Memlekettik «Ma'deni' mura» baghdarlamasi' boyi'nsha 2008 ji'lghi' Arheologi'yali'q zertewler jayli' esep. – Almaty, 2009. – B. 204-209.